

Tekenen in de Tijd 263

4-10 augustus 2024

De Raad van Kerken organiseert een beraad over de staat van Nederland en hoe daarop te reageren. Erik Borgman verwelkomt het gesprek en noemt de samenleving vooral hoop-loos. De kerken zouden mogelijkheden moeten bevorderen opnieuw hoop te ontdekken.

Het is inderdaad de hoogste tijd, dacht ik toen ik de uitnodiging kreeg. De Raad van Kerken in Nederland wil een bezinning over de staat van onze samenleving en cultuur. Dus niet alleen over het voorgenomen kabinetsbeleid en de problemen daarvan en ook niet alleen over toenemende maatschappelijke spanningen en hoe daarmee om te gaan. Het gaat om wat daaronder zit. Wat is er met Nederland (en de rest van de Westerse wereld) aan de hand dat de verdeeldheid alleen maar lijkt te groeien, hoewel veel mensen inzien dat we met urgente problemen worden geconfronteerd? Hoe komt het dat onze standpunten zich vooral tegen elkaar lijken af te zetten in plaats van dat we ons inspannen gezamenlijk te achterhalen wat er aan de hand is en daarop ingaan?

Maar goed, dit zijn mijn woorden. In de mail van de Raad van Kerken wordt de vraag waarover men zich wil bezinnen aldus geformuleerd:

Wat zegt de verkiezingsuitslag en de kabinetsvorming over onze samenleving en over de richting waarin onze cultuur gaat? Gaat het over angst voor verlies, angst voor de toekomst? Gaat het over de leegheid van de Europese mens die alleen nog aan het eigen belang vasthoudt? Of is het kabinet misschien juist een heilzame correctie op een samenleving en een theologie die een te kosmopolitische insteek heeft, op weg naar *anywhere* en dus naar *nowhere*? Of bevinden we ons vooral in een onzekere situatie waar nog weinig over te zeggen valt?

Nu is onzekerheid in ieder geval aan de orde, maar we kunnen niet wachten tot de situatie zeker is geworden en dan pas iets gaan zeggen of doen. Ook een onzekere situatie is een situatie waarin geleefd en geloofd moet worden – misschien wel bij uitstek geloofd. Naar mijn overtuiging is het christendom bovendien bij uitstek toegerust om met onzekerheid om te gaan. Niet door zekerheid te forceren, maar door in vertrouwen op God de onzekerheid van de wereld te delen, gedragen door de hoop op het rijk van God dat ‘op handen’ is, zoals het Nieuwe Testament zegt.

Nu ligt er als de kerken zich gaan uitspreken over de samenleving altijd onmiddellijk het gevaar op de loer van kerkelijke zelfoverschatting. Kerkmensen gaan er vaak vanuit dat de samenleving aanspreekbaar is op christelijke visies en visioenen. We zijn toch ooit een christelijke natie geweest, is de gedachte, en dat moet nog altijd ergens in de genen van onze cultuur zitten. Dit lijkt me een verkeerd uitgangspunt. Het ontkent het misschien wel belangrijkste probleem waar wij op het moment voor staan. Nederlanders zijn niet aanspreekbaar op dezelfde of zelfs maar verwante ethische waarden en maatschappelijke idealen. Dat komt mede omdat dergelijke waarden en idealen decennialang overbodig zijn verklaard. Als we maar niet te normatief zouden zijn, de samenleving zo zouden inrichten dat de vrije markt en de onderlinge concurrentie zouden worden bevorderd en we bij dilemma's naar pragmatische oplossingen zouden streven, zou het allemaal goed komen. Nu wij met allerlei vragen worden geconfronteerd die zich niet pragmatisch laten oplossen, die de vrijheid van de markt begrenzen en die vragen om een visie op wat goed is om te doen en wat niet, lopen wij vast. En niet alleen praktisch. Wij hebben geen vertrouwen meer dat het mogelijk is gezamenlijk een weg vooruit te vinden. Wat er dan nog overblijft, is de inzet voor het eigenbelang op korte termijn. We weten wel dat de aarde steeds verder aangetast

raakt, maar vertrouwen elkaars bereidheid om verantwoordelijkheid te nemen voor het verminderen van deze aantasting niet.

Met een beetje een woordspeling: we leven misschien niet in een hopeloze samenleving, maar wel in een hoop-loze. Wie niet langer gelooft te kunnen hopen op veranderingen die nodig zijn, die kan niet anders dan proberen vast te houden wat zij of hij heeft. Dat streven is echter pas echt hopeloos, want de wereld verandert onontkoombaar. De angst voor verandering zal daarom altijd worden bevestigd: zie je wel dat we terecht bang waren dat er zaken zullen veranderen. Gevolg is dat de angst toeneemt. We kunnen dan elkaar wel toeroepen dat we niet in problemen moeten denken maar in kansen, maar kansen waarop? Zolang wij dat niet weten, zullen we geen kansen waarnemen.

Hoop heeft twee functies. Hoop doet verlangen naar verandering en hoop maakt het mogelijk te onderscheiden tussen bevrijdende en bedreigende veranderingen, goede en slechte. We hebben dus opnieuw hoop nodig.

Vanuit een christelijk perspectief zijn er geen hopeloze situaties. God heeft immers vanaf de schepping het goede met ons voor en heeft de wereld zozeer lief dat Hij zijn eniggeboren Zoon heeft gegeven om de wereld te redden (Johannes 3,16; 12,46). God laat de wereld niet in de steek. Maar de hoop die dit impliceert, moet concreet zichtbaar worden. De Tsjechische psycholoog en theoloog Tomáš Halík spreekt over hoop als een barst in de veronderstelde geslotenheid van onze werkelijkheid, waardoor een lichtstraal uit Gods toekomst op het heden valt. Dit kan niet worden afgedwongen. Het kan wel worden bevorderd.

Paus Franciscus heeft 2025 uitgeroepen tot een jubeljaar met als thema: 'Pelgrims van hoop'. Hij spoort gelovigen aan tekenen van hoop te zoeken en zich daarmee te verbinden. Deze benadering van de wereld, zo meent de paus, geeft en verkondigt hoop. Deze hoop, zo gelooft hij met de apostel Paulus, zal niet worden teleurgesteld, want Gods liefde is in ons hart uitgestort door de heilige Geest die ons werd geschonken (Romeinen 5,5). Dat wil niet zeggen dat er per se zal gebeuren wat wij hopen, maar dat hoop onze liefde voor de wereld en de andere mensen stimuleert en deze liefde nieuwe hoop wekt. Wie zou alle hoop kunnen opgeven voor wie en wat zij of hij innig liefheeft?

Hoop verbindt ons met de wereld en met elkaar. Hoop is in staat gemeenschap te scheppen tussen ongelijksoortige groepen, individuen en entiteiten. Een internationale groep sociale en politieke denkers schreef in 2013 al wat zij noemden een 'convivialistisch manifest', met de ondertitel: 'Een verklaring van interdependentie'. Aansluitend bij allerlei initiatieven die concrete veranderingen nastreven en tegelijkertijd de samenwerking van betrokkenen stimuleren, bepleiten zij een visie op de wereld waarin onderlinge afhankelijkheid centraal staat zonder dat er geprobeerd wordt te komen tot een gezamenlijke levensvisie of cultuur. Het realiseren en onderhouden van een park in een wijk is bij voorbeeld gebaat bij de betrokkenheid van ieder. Maar het is helemaal niet nodig dat alle betrokkenen dezelfde, of zelfs maar verwante redenen hebben om belang te hechten aan het park. De een wil het als speelplaats voor zijn kinderen, een tweede ziet het als antwoord op de klimaatverandering en een derde wil vooral niet dat er op het terrein een gebouw wordt neergezet dat haar uitzicht blokkeert. Door zich gezamenlijk in te zetten ontstaat er in de verschillen een geleefde verbondenheid die uiteindelijk gebaseerd is op de gedeelde menselijkheid en de afhankelijkheid van de plaats van leven.

Deze verbondenheid wordt in het manifest aangeduid met het woord 'convivialiteit'. Het concept is gemunt door de Franse socioloog Alain Caillé, maar gaat uiteindelijk terug op de Oostenrijk-Amerikaanse cultuurfilosoof Ivan Illich (1926-2002). Illich duidde er al in 1973 een alternatief mee aan voor de op gezamenlijk nut gebaseerde verbanden van de moderne maatschappij. Caillé spreekt van een anti-utilitaristische visie op handelen, niet gefocust op de materiële uitkomst maar op het scheppen van verbondenheid tussen degenen die handelen en

de context waarin het handelen plaatsvindt. Illich pleitte voor het ontwikkelen van instrumenten die de samenwerking niet vervangen door procedures van mechanische en efficiënte productie maar die in plaats daarvan onderlinge waardering en zelfrespect bevorderen. Illich werd in 1951 tot rooms-katholiek priester gewijd, maar legde in 1969 naar aanleiding van een conflict met de Romeinse instanties zijn priesterschap neer. Hij was ervan overtuigd dat inzet voor convivialiteit bijdraagt aan de opbouw van een samenleving naar evangelisch model.

Dat is een samenleving die leeft vanuit hoop. Illich suggereert soms dat een dergelijke samenleving op basis van wilskracht te construeren valt, maar dat is niet zomaar het geval. Niettemin biedt de inzet op 'convivialiteit' een ingang om te stimuleren dat onze samenleving de hoop herontdekt als dragende grond.

Zoals duidelijk zal zijn is dit wat mij betreft hoogst urgent. Hieraan bijdragen is bovendien bij uitstek een taak van de kerken. Het is geen kerkelijke poging de samenleving over te nemen, maar een dienst die de kerken de samenleving aanbieden. Dat zal ik inbrengen in het gesprek binnen de Raad van Kerken, waaraan ik van harte zal deelnemen.

Erik Borgman, lekendominicaan
voorzitter van de programmaraad van het Huis van Dominicus in Utrecht

De Nederlandse vertaling van de zogenoemde 'bul van afkondiging' voor het jubeljaar 2025, met als titel *Spes non confundit*, is hier te vinden: www.rkkerk.nl/wp-content/uploads/2024/06/Bul-Spes-non-confundit-NL-vertaling-def.pdf.

De tekst van *Het convivialistisch manifest: Een verklaring van interdependentie* is hier in verschillende talen te vinden: <https://convivialism.org/what-is-convivialism/manifestos>. Daar is ook een tweede manifest te vinden, gepubliceerd in 2020, *Het tweede convivialistisch manifest: Naar een post-neoliberale samenleving*. In het tweede manifest wordt het belang van de relatie met de niet-menselijke natuur nadrukkelijk onderstreept.

Zie van Alain Caillé, *Théorie anti-utilitariste de l'action: Fragments d'une sociologie générale*, Paris: La Découverte 2009.

— *Pour un manifeste du convivialisme*, Lormont: Le Bord de l'eau 2011.

Zie ook Ivan Illich, *Tools of Conviviality*, New York: Harper & Row 1973 (Nederlandse vertaling: *Naar een nieuwe levensstijl: Voorwaarden voor een gelukkiger samenleven*, Weesp: Wereldvenster 1973).